

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 8B (2022)

Teacher4Europe: Ευρωπαίοι Ενεργοί Πολίτες εν Δράση

ΕΛΕΝΗ ΚΙΟΡΟΓΛΟΥ, ΕΙΡΗΝΗ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΑΚΗ

doi: [10.12681/icodl.3448](https://doi.org/10.12681/icodl.3448)

Teacher4Europe: Ευρωπαίοι Ενεργοί Πολίτες σε Δράση

Teacher4Europe: Active European Citizens in Action

Ελένη Κιόρογλου
Εκπαιδευτικός ΠΕ70
4^ο ΔΣ Πεύκης
e.kioroglou@yahoo.gr

Ειρήνη Παπαδοπετράκη
Εκπαιδευτικός ΠΕ86
8^ο ΔΣ Κηφισιάς
ipapadopetraki@gmail.com

Abstract

In the context of the project “Teachers4Europe: Active European Citizens in Action” which is a part of the Erasmus+ KA3 2018-2021 entitled “Teachers4Europe: Setting an Agora for Democratic Culture”, a project was designed and implemented in order to promote values and principles comprising the EU democratic culture to our students. Through a large scale of activities, the students were introduced to the European Democratic Values and realized how important is to preserve and enhance them in this world which is facing so many changes and challenges. The results of the project were very positive for both the students and the participating teachers. Blended forms of distance education using face to face and distance education approaches shows that with appropriate adaptations to specific activities and content, create the desirable conditions for the quality implementation of a project in primary education.

Keywords: *green planet, children rights, democracy, ecological consciousness, distance learning*

Περίληψη

Στο πλαίσιο του προγράμματος «T4E: Ευρωπαίοι Ενεργοί Πολίτες σε Δράση», σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε ένα σχέδιο εργασίας (project) με σκοπό την καλλιέργεια στους μαθητές αρχών και αξιών που διαμορφώνουν τη δημοκρατική κουλτούρα και ταυτότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέσω μιας ευρείας ποικιλίας δραστηριοτήτων, οι μαθητές εισήχθησαν στις Ευρωπαϊκές Δημοκρατικές Αξίες και συνειδητοποίησαν πόσο σημαντικό είναι να διατηρηθούν και να ενισχυθούν σε αυτόν τον κόσμο που αντιμετωπίζει τόσες πολλές αλλαγές και προκλήσεις. Τα αποτελέσματα του έργου ήταν ιδιαίτερα θετικά τόσο για τους μαθητές όσο και για τους συμμετέχοντες εκπαιδευτικούς. Ο συνδυασμός δια ζώσης και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης φαίνεται πως με κατάλληλες προσαρμογές σε επίπεδο δραστηριοτήτων και περιεχομένου μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την ποιοτική εφαρμογή ενός project στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Λέξεις-κλειδιά: *πράσινος πλανήτης, δικαιώματα παιδιού, δημοκρατία, οικολογική συνείδηση, εξ-αποστάσεως*

Εισαγωγή

Στην εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης, της Κλιματικής Αλλαγής και της 4ης Βιομηχανικής Επανάστασης, είναι σημαντικό να καλλιεργούνται στους μικρούς μαθητές δημοκρατικές αξίες, θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων και να καλλιεργείται η διαπολιτισμική κατανόηση των σημερινών μαθητών. Οι μαθητές του σήμερα είναι οι πολίτες που αύριο θα κληθούν να πάρουν τον κόσμο στα χέρια τους και ως ενεργοί πολίτες να αντιμετωπίσουν οικονομικά, κοινωνικά, περιβαλλοντικά ζητήματα της γειτονιάς τους και του κόσμου, αξιοποιώντας ταυτόχρονα ικανότητές τους βασισμένες στην ψηφιακή τους ιθαγένεια (Carretero, Vuorikari, & Punie, 2017).

Σε αυτό το πλαίσιο και με τις παραδοχές αυτές σχεδιάστηκε και αναπτύχθηκε ένα σχέδιο εργασίας (project) στο πλαίσιο του έργου Teachers4Europe με σκοπό την εξοικείωση των μαθητών με δημοκρατικές αξίες και ανθρώπινα δικαιώματα όπως αυτά προβάλλονται μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Πιο συγκεκριμένα, στόχοι του έργου ήταν οι μαθητές να:

- κατανοήσουν ότι οι ευρωπαϊκές δημοκρατικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν θεμελιώδεις αξίες στην οικοδόμηση και διαβίωση σε μια κοινότητα ανθρώπων που βασίζεται σε αξίες όπως η δικαιοσύνη, η ισότητα, ο σεβασμός και η εμπιστοσύνη,
- κάνουν πράξη τη δημοκρατική ιθαγένεια στην καθημερινή τους ζωή και ιδιαίτερα στο σχολείο,
- καλλιεργήσουν βασικές ικανότητες που αφορούν στην ψηφιακή ιθαγένεια,
- αναπτύξουν γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες μέσα από την επεξεργασία θεμάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον και των συνθηκών που το επηρεάζουν, τον αντίκτυπο της κοινωνίας στον φυσικό κόσμο, καθώς και την ανάληψη ατομικής και συλλογικής δράσης για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων.

Η μεγάλη πρόκληση για την υλοποίηση του project, που προκάλεσε και ανατροπή του αρχικού σχεδιασμού ήταν η ανακοίνωση αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (εξΑΕ) κλήθηκε να υπηρετήσει τη σχολική κοινότητα προσφέροντας ευκαιρίες και προκλήσεις ταυτόχρονα.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η περιγραφή και η ανάδειξη προσαρμογών που έγιναν σε επίπεδο σχεδιασμού και εφαρμογής του project για την προώθηση αξιών και αρχών της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα διαμορφώθηκαν δύο βασικά ερευνητικά ερωτήματα:

1. Πώς μπορεί ένα σχέδιο εργασίας (project), που αρχικά είχε σχεδιαστεί για τη συμβατική εκπαίδευση, τελικά να υλοποιείται έστω και εν μέρει εξ αποστάσεως;
2. Πώς οι εμπλεκόμενοι μαθητές και εκπαιδευτικοί αποτιμούν τη μεικτή τελικά εφαρμογή του σχεδίου εργασίας;

Το άρθρο ξεκινά με ένα σύντομο θεωρητικό μέρος για την εξ αποστάσεως εφαρμογή σχεδίων εργασίας. Ακολουθεί η παρουσίαση της εφαρμογής του project, η αποτίμησή του από τους βασικούς εμπλεκόμενους και τέλος μια συζήτηση και κάποια συμπεράσματα παρότι τα περιορισμένα δεδομένα δεν μπορούν να οδηγήσουν σε ασφαλείς γενικεύσεις.

Η εξ αποστάσεως εφαρμογή σχεδίων εργασίας

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει είτε αυτόνομα είτε συμπληρωματικά προς τη συμβατική (Βασάλα, 2005· Μανούσου, Χαρτοφύλακα,

Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου, & Καραγιάννη, 2020), ενώ λόγω τη ιδιαίτερης χρονιάς και την κατά περιόδους είτε δια ζώσης είτε εξ αποστάσεως λειτουργία των σχολείων θα λέγαμε πως σε πολλές περιπτώσεις, όπως και στη μελέτη περίπτωσης στην οποία αναφέρεται το άρθρο, ακολουθήθηκε μια μορφή μεικτής εξ αποστάσεως μαθησιακής διαδικασίας (blended learning) (Cleveland-Innes, & Wilton, 2018). Άρα, οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να αξιοποιήσουν στοιχεία και από την πρόσωπο με πρόσωπο επαφή με τους συμμαθητές και τους εκπαιδευτικούς στον φυσικό χώρο του σχολείου, αλλά και να επωφεληθούν από πλεονεκτήματα που προσφέρει η εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Προφανώς δεν τίθεται θέμα αντικατάστασης της μιας από την άλλη, αλλά διεύρυνση ευκαιριών μάθησης και από τις δύο μορφές.

Η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση (ΑεξΑΕ) αποτελεί μια μορφή εκπαίδευσης με δημοκρατικά χαρακτηριστικά και αξίες όπως σεβασμός, συμμετοχή, συνοχή, συμπερίληψη, ενεργός πολιτειότητα και βέβαια ανοικτή πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλους (Λιοναράκης, Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Παπαδημητρίου, & Ιωακειμίδου, 2020). Μια μορφή εκπαίδευσης που υπηρετεί και προσπαθεί να μετασχηματίσει σε πράξεις, αξίες και ικανότητες που αντίστοιχα διακηρύττονται ως απαραίτητες για τους πολίτες της ΕΕ (Barret et al., nd· EC, 2019). Η ΑεξΑΕ μπορεί να δημιουργήσει ένα πλαίσιο ανάπτυξης αυτών των αξιών με βάση παιδαγωγικές αξίες και χαρακτηριστικά.

Κάποιες, λίγες είναι η αλήθεια, έρευνες στην εξΑΕ σχετίζονται με την ανάπτυξη σχεδίων εργασίας (projects) (Ardhyantama, Apriyanti, & Erviana, 2020· Tutuk, Heru, & Sri, 2021) και άλλες με την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων εξ αποστάσεως (Ιωακειμίδου, Βλαχοστέργιου, Σούρρας, Κοκκινιά, Σούλα, & Τσαλαμπαμπούνη, 2021). Όλες αυτές οι δημοσιεύσεις είναι πολύ πρόσφατες, αφού λόγω της πανδημίας προέκυψαν πολλές εφαρμογές στη εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση, ενώ νωρίτερα δεν υπήρχε πεδίο ανάλογων ερευνητικών εφαρμογών (Ιωακειμίδου κ.ά., 2021).

Ταυτόχρονα, η εφαρμογή της εξΑΕ πρόσφερε ευκαιρίες διεύρυνσης των ψηφιακών δεξιοτήτων όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία (Αναστασιάδης, 2020), επίσης ζητούμενο σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η καλλιέργεια των ψηφιακών δεξιοτήτων του 21^{ου} αιώνα, όπως ορίστηκε από το ευρωπαϊκό Κοινό Κέντρο Ερευνών (Joint Research Center) και παρουσιάζονται μέσα από το Ευρωπαϊκό πλαίσιο ψηφιακών ικανοτήτων για τους πολίτες, DigComp (Digital Competence Framework for citizens) (Carretero, Vuorikari, & Punie, 2017; Vuorikari, Punie, Carretero Gomez, & Van Den Brande, 2016), θεωρείται βασικός στόχος της Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Ε.Ε) προκειμένου οι μαθητές να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ανάγκες ενός κόσμου ο οποίος βασίζεται στην τεχνολογία και αλλάζει ραγδαία.

Η εφαρμογή του project

Η ταυτότητα της δράσης

Ευρωπαίοι Ενεργοί Πολίτες σε Δράση

Στο συγκεκριμένο Ευρωπαϊκό πρόγραμμα συμμετείχαν 15 μαθητές της Β' Δημοτικού ηλικίας 7-8 ετών από το 4^ο Δ.Σ. Πεύκης, καθώς και 2 εκπαιδευτικοί: η δασκάλα του τμήματος Ελένη Κιόρογλου και η δασκάλα των Γαλλικών (στην ενότητα για τη διαφορετικότητα), Μαρία Πενέση. Από το 8^ο Δ.Σ. Κηφισιάς, συμμετείχε η Πληροφορικός Ειρήνη Παπαδοπετράκη, η οποία υποστήριζε διαδικτυακά τις εφαρμογές, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και γενικότερα ό,τι είχε σχέση με το ψηφιακό μέρος.

Η δράση είχε διάρκεια εννέα μηνών και υλοποιήθηκε τη σχολική χρονιά 2020-2021. Αξιοποιήθηκαν από το εβδομαδιαίο πρόγραμμα ώρες από το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος και της Ευέλικτης Ζώνης.

Μέσα στη ροή της σχολικής χρονιάς άλλες δράσεις πραγματοποιήθηκαν δια ζώσης και άλλες εξ αποστάσεως, η μία όμως ήρθε να διαδεχτεί και να συμπληρώσει την άλλη με σημείο αναφοράς και σύνδεσης τους αρχικούς στόχους του προγράμματος.

Δράσεις Σεπτεμβρίου

Ο Σεπτέμβριος υπήρξε ο μήνας εγκαινίασης του προγράμματος. Ήταν ο μήνας στον οποίο οι μαθητές ένωσαν τη φωνή τους με εκατομμύρια οργανισμούς και πολίτες από 193 χώρες και δραστηριοποιήθηκαν για τη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου!

Η **Παγκόσμια Ημέρα Ειρήνης**, η οποία γιορτάζεται στις 21 Σεπτεμβρίου, καθιερώθηκε από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το 1981, για να διαδώσει και για να δυναμώσει τα ιδανικά της ειρήνης και της μη βίας ανάμεσα στα έθνη. Οι μαθητές του τμήματος Β1 του 4^{ου} ΔΣ Πεύκης, γιόρτασαν εκείνη τη μέρα κατασκευάζοντας δύο σύμβολα Ειρήνης, τα οποία και τοποθέτησαν σε εμφανή σημεία του σχολείου, ώστε να στείλουν το δικό τους μήνυμα προκειμένου η κάθε μέρα να είναι ημέρα Ειρήνης. Στη συνέχεια, οι μαθητές φύτεψαν συμβολικά δύο μικρές ελιές (η ελιά είναι το ένα από τα τρία σύμβολα της ΕΙΡΗΝΗΣ), προκειμένου να υποστηρίξουν ακόμη πιο βιωματικά την Παγκόσμια Ημέρα Ειρήνης, αλλά και να δώσουν την υπόσχεση ότι θα προσπαθούν πάντα για την παγκόσμια ΕΙΡΗΝΗ, για την προστασία περιβάλλοντος και για την ΕΙΡΗΝΗ μεταξύ ανθρώπων και φύσης. Οι δράσεις αυτού του μήνα ολοκληρώθηκαν με τον καθαρισμό του κτήματος Τζεργιά από τους μικρούς μαθητές και με τη διαδήλωση και τη δέσμευσή τους στο προαύλιο του σχολείου για το καλύτερο μέλλον του πλανήτη. Μέσω αυτών των δράσεων, οι μαθητές συνειδητοποίησαν με βιωματικό και ομαδοσυνεργατικό τρόπο ότι ο πλανήτης τους δεν είναι μίας χρήσης και ότι κάθε παιδί, κάθε πολίτης, μπορεί να βοηθήσει στην οικοδόμηση ενός καλύτερου κόσμου.

Δράσεις Οκτωβρίου

Το θέμα της διαχείρισης απορριμμάτων είναι από τα πιο βασικά για τη θεματική της Οικολογικής Συνείδησης και αυτό γιατί αφορά άμεσα την ποιότητα ζωής και μπορεί να επιτευχθεί μεγάλη αλλαγή στη διαχείριση του προβλήματος με μόνο μικρές αλλαγές στις συνήθειες των ατόμων. Ακολουθήθηκε ο βηματισμός **Μαθαίνω-Σκέφτομαι-Δρω**, όπου οι μικροί μαθητές αξιοποιώντας κριτική και δημιουργική σκέψη, προχώρησαν στην καταγραφή του είδους των σκουπιδιών που συνάντησαν στη γειτονιά του σχολείου τους και στη συνέχεια ενημέρωσαν τον Δήμο Πεύκης για την κατάσταση της γειτονιάς τους σε ό,τι αφορά το θέμα των απορριμμάτων, προκειμένου να αναλάβει δράση. Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα, οι μαθητές απέδειξαν ότι συμμετέχουν σε αλλαγές για έναν πιο βιώσιμο κόσμο, δημιουργώντας πράσινες γωνίες στη γειτονιά τους, όπως η δημιουργία λαχανόκηπου και το φύτεμα των λουλουδιών στο παρτέρι που υιοθέτησαν. Με τον τρόπο αυτόν, δημιούργησαν το δικό τους οικοσύστημα, έγιναν πιο υπεύθυνοι και ενεργοί πολίτες μεταφέροντας προς τα έξω το μήνυμά τους για το κοινό καλό.

Δράσεις Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου

Ο Νοέμβριος χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή των μαθητών στην **Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Μείωσης Αποβλήτων**. Πρόκειται για μια ετήσια ευρωπαϊκή πρωτοβουλία που ενθαρρύνει όλους τους Ευρωπαίους -και όχι μόνο- να προβούν σε ενέργειες ευαισθητοποίησης σχετικά με τη βιώσιμη διαχείριση των πόρων και των αποβλήτων τους κατά τη διάρκεια μίας εβδομάδας τον Νοέμβριο. Η βασικότερη πρακτική μείωσης των απορριμμάτων στην Ελλάδα είναι η ανακύκλωση και αποτελεί τη σημαντικότερη πτυχή διαχείρισής τους (Ηλιοπούλου, 2016).

Εικόνα 1: Το φύτεμα βολβών σε επαναχρησιμοποιούμενα δοχεία

Οι μαθητές του Β1, αφού ετοίμασαν τα πλαστικά δοχεία για επαναχρησιμοποίηση, φύτεψαν βολβούς εφαρμόζοντας έτσι τον έναν από τους τρεις τρόπους μείωσης των σκουπιδιών. Η δράση ολοκληρώθηκε με τη συγκέντρωση σκουπιδιών που μπορούν να ανακυκλωθούν στο σχολείο, με σκοπό να μειωθεί το αποτύπωμα των μαθητών, αλλά και να μάθουν την ανταποδοτική ανακύκλωση μέσα από τη διαλογή των σκουπιδιών σε χαρτί, πλαστικό και αλουμίνιο.

Εκείνη την περίοδο ανακοινώθηκε η αναστολή της δια ζώσης λειτουργίας του σχολείου και η εξ αποστάσεως διδασκαλία κλήθηκε να υπηρετήσει τη σχολική πραγματικότητα. Στην πρόκληση αυτή, οι μαθητές ανταποκρίθηκαν αρχικά με τη συμμετοχή τους στην Παγκόσμια Ημέρα για τα Δικαιώματα του Παιδιού και διερευνήσεις αντίστοιχου περιεχομένου.

Εικόνα 2: "Μας ακούει κανείς;": Εργασίες των μαθητών με τις οποίες διεκδικούν έναν κόσμο χωρίς διακρίσεις, ειρηνικό, με ποιότητα στη ζωή τους, προσεγγίζοντας τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Τα δικαιώματα των παιδιών αποτελούν τμήμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα οποία τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και τα κράτη μέλη δεσμεύονται να τηρούν βάσει των διεθνών και των ευρωπαϊκών συνθηκών. Τα τελευταία χρόνια όμως η βία με θύματα παιδιά αποτελεί ιδιαίτερα ανησυχητικό φαινόμενο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Χάρτα των δικαιωμάτων του παιδιού αναφέρει: "Το παιδί θα απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα... χωρίς διάκριση φυλής, χρώματος, φύλλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, οικογενειακής προέλευσης ή άλλης κοινωνικής θέσης του ίδιου του παιδιού ή της οικογενείας του" (Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αρχή Πρώτη, 1959). Τα παιδιά εκφράστηκαν ζωγραφίζοντας τα δικαιώματά τους. Εξωτερίκευσαν στο χαρτί τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, τα παρουσίασαν στους συμμαθητές τους και συζήτησαν. Με τον τρόπο αυτόν, αναδύθηκε μια δυναμική και το αίσθημα της δικαιοσύνης, οι ανάγκες τους και οι επιθυμίες τους. Στο πλαίσιο του προγράμματος για τη Δημοκρατία, δόθηκε έμφαση στα άρθρα 12, 13, 14 και τα παιδιά δημιούργησαν μια αφίσα για τα δικαιώματα του παιδιού, καθώς και αφίσες που εκμαιεύτηκαν μέσα από συζητήσεις και καταγισμό ιδεών για τη δημοκρατία και τις αξίες της ζωής.

Δράσεις Ιανουαρίου–Φεβρουαρίου

Τα παιδιά επιστρέφοντας στις αίθουσές τους, επισκέφθηκαν το σπιτάκι της Ανακύκλωσης, όπου διαπίστωσαν δια ζώσης ότι τα σκουπίδια τους έχουν αξία και ότι στην Ανταποδοτική Ανακύκλωση είναι όλοι συμπαίκτες! Στη συνέχεια, αφού συγκέντρωσαν ξανά πλαστικές συσκευασίες, τις μεταμόρφωσαν για να τις επαναχρησιμοποιήσουν (reuse, upcycle). Τα παιδιά υποστήριξαν την παγκόσμια εκστρατεία "Trash Hack" και τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (Sustainable Development Goals - SDGs).

Με κεντρικό μήνυμα «Όλοι μαζί για ένα καλύτερο διαδίκτυο» εορτάστηκε φέτος για 18η συνεχόμενη χρονιά σε πάνω από 170 χώρες στον κόσμο η Ημέρα Ασφαλούς Διαδικτύου 2021 που διοργανώνεται κάθε χρόνο τον μήνα Φεβρουάριο από το δίκτυο INSAFE/INHOPE με την υποστήριξη της Κομισιόν. Η ημέρα αυτή αποτελεί εφαλτήριο ευαισθητοποίησης μικρών και μεγάλων στα θέματα που αφορούν την ασφαλή και ηθικά σωστή χρήση του Διαδικτύου, του κινητού τηλεφώνου και όλων των διαδραστικών τεχνολογιών που είναι πια κομμάτι της καθημερινότητάς μας. Οι μαθητές του Β1 τμήματος του 4^{ου} ΔΣ Πεύκης, μέσω του εορτασμού έμαθαν για τη σωστή χρήση του διαδικτύου, για τα δικαιώματά τους στον ψηφιακό κόσμο, αλλά και για τον τρόπο που πρέπει να προστατεύσουν τον εαυτό τους, μέσω ψηφιακής αφήγησης όπου «ζωντάνεψαν» ψηφιακά ιστορίες τους, κατασκευής αφίσας, αλλά και ενός ψηφιακού παιχνιδιού όπου συμμετείχαν με ενθουσιασμό!

Στην Παγκόσμια Ημέρα Σπάνιων Παθήσεων, οι μαθητές αλλά και η τοπική κοινωνία, ευαισθητοποιήθηκαν με σκοπό να βελτιώσουν τις συνθήκες στο σχολικό τους περιβάλλον, έτσι ώστε αυτά τα παιδιά, που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες, να βρεθούν σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από κατανόηση, σεβασμό, υποστήριξη, συμπαράσταση, ευγένεια, αγάπη, αισιοδοξία. Με θετική νοοτροπία, θετικό τρόπο σκέψης και δράσης οι μικροί ήρωες προσπάθησαν να επηρεάσουν δραστικά την ποιότητα της ζωής της κοινωνίας τους. Με υπέροχες ζωγραφιές, οι μαθητές του Β1 έστειλαν τα δικά τους μηνύματα: Σπάνιος ναι, μόνος όχι – Σπάνιος, Μοναδικός, Δυνατός, Είμαστε μαζί σου και είμαστε δυνατοί!

Δράσεις Μαρτίου

Στο πλαίσιο της πανδημίας του COVID 19 η εξ αποστάσεως διδασκαλία κλήθηκε ακόμα μια φορά να προσφέρει στηρίγματα προκειμένου να επαναφέρει την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση μαθητών και εκπαιδευτικών μετά την αναστολή λειτουργίας των σχολικών μονάδων. Την Πανελλήνια Ημέρα κατά της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού, οι μαθητές του Β1 πραγματοποίησαν "Συμβούλιο της Τάξης" προκειμένου να συζητήσουν και να πάρουν αποφάσεις. Οι μαθητές μίλησαν για τα περιστατικά που βίωσαν, πώς ένιωσαν και αν τελικά δικαιώθηκαν. Εμπιστεύτηκαν τα συναισθήματά τους στους συμμαθητές τους, εισέπραξαν λόγια ενθαρρυντικά και υποστηρικτικά και ένιωσαν ότι είναι μια ομάδα. Υποσχέθηκαν πως θα προσέχουν τη συμπεριφορά τους και δεν θα φέρουν ποτέ κανέναν συμμαθητή τους σε δύσκολη θέση. Από τη συζήτηση αναδύθηκε και το θέμα του netiquette, των κανόνων καλής συμπεριφοράς στο διαδίκτυο, πολύ επίκαιρο θέμα και λόγω της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που κυριάρχησε εκείνη της περίοδο. Οι μαθητές παρακολούθησαν σχετικά βίντεο και δεσμεύτηκαν να είναι προσεκτικοί στο διαδίκτυο. Οι σκέψεις των παιδιών έγιναν μηνύματα, φωνητικά και γραπτά, για να ακουστεί η φωνή τους και να ευαισθητοποιήσουν κι άλλους συνομήλικους!

Δράσεις Μαΐου - Ιουνίου

Η δράση "Knits for the Deafblind" υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του δικαιώματος στη συμπερίληψη και στο δικαίωμα στην αποδοχή της διαφορετικότητας, προκειμένου να αναδειχθούν οι δημοκρατικές αξίες, οι οποίες πλαισιώνουν τα δικαιώματα των παιδιών. Το 4ο ΔΣ Πεύκης ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Καλλιθέας για την παγκόσμια καμπάνια ευαισθητοποίησης που διοργάνωσε η

Παγκόσμια Οργάνωση για την Τυφλοκώφωση (Deafblind International) και συμμετείχε στη δράση ενημέρωσης για την τυφλοκώφωση η οποία ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο 2021. Με κάθε τετράγωνο πλεκτό που στάλθηκε, δημιουργήθηκε μια μοναδική απτική σύνθεση που αναρτήθηκε και κόσμησε έναν δημόσιο χώρο. Έτσι σηματοδοτήθηκε η συνύπαρξη και η συμμετοχή όλων των ανθρώπων μέσα από έναν κοινό σκοπό, την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση προς την τυφλοκώφωση. Οι μαθητές στην τάξη, προσπαθώντας να νιώσουν και να καταλάβουν την κατάσταση των μαθητών αυτών έκλεισαν τα μάτια, άγγιξαν τα πλεχτά και προσπάθησαν να εκφράσουν τη δική τους ψυχοσυναισθηματική κατάσταση.

Εικόνα 3: Δημιουργίες μαθητών για τη δράση "Knits for the Deafblind"

Με τη βιωματική αυτή δραστηριότητα καλλιεργήθηκε η ενσυναίσθηση και η ευαισθησία στους μαθητές που απέκτησαν βασικές δεξιότητες ζωής. Όλοι ήταν περήφανοι που τους δόθηκε η ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και την υποστήριξή τους.

Επίσης, κατά τη διάρκεια των μηνών Μαΐου - Ιουνίου, πραγματοποιήθηκαν τρεις περιβαλλοντικές επισκέψεις: η πρώτη έγινε στο δάσος Αργύρη, ενώ η δεύτερη έγινε στο Δάσος Κάσδαγλη που βρίσκεται δίπλα στο 4^ο ΔΣ Πεύκης, όπου οι μικροί μαθητές δημιούργησαν την ταυτότητα του δάσους, συλλέγοντας ιστορικά στοιχεία, συμπληρώνοντας ερωτηματολόγια φωτογραφίζοντας την περιοχή και καταγράφοντας τις ανάγκες του δάσους. Η τρίτη επίσκεψη, πραγματοποιήθηκε στο δάσος Κασιόμπαλη-Μορέλλα, όπου οι μαθητές έφτιαξαν μια αφίσα ζωγραφίζοντας τα αγριολούλουδα του δάσους. Με τον τρόπο αυτόν, τα παιδιά απέδειξαν ότι δικαιούνται να ζήσουν σε ένα υγιές και όμορφο περιβάλλον, τονίζοντας ταυτόχρονα τη σημασία της προστασίας των οικοσυστημάτων, καθώς και τη σπουδαιότητα συνύπαρξης του ανθρώπου με κάθε είδος και κάθε μορφή άγριας ζωής. Στη συνέχεια, οι μαθητές προχώρησαν στην καταγραφή του πρασίνου, καθώς και της χρήσης γης της γειτονιάς τους. Μετά από όλες αυτές τις δραστηριότητες, οι μαθητές έφτιαξαν μια φωτοϊστορία με θέμα: «Ξενάγηση στην πόλη»! Εκεί μέσω της ξενάγησης μιας μαθήτριας Β' Δημοτικού, ο κος Προεδράκης υποσχέθηκε να φτιάξει μια βιώσιμη πόλη για τους πολίτες της.

Στις 6 Ιουνίου, με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος, οι μαθητές στόλισαν το σχολείο τους με μαργαρίτες που κατασκεύασαν με άχρηστα υλικά. Με τη δράση αυτή ευαισθητοποιήθηκαν στην προστασία της βιοποικιλότητας, καθώς και στο δικαίωμά τους σε ένα καθαρό περιβάλλον. Η δράση συνεχίστηκε με την ενημέρωση των υπόλοιπων μαθητών του σχολείου για τους τρόπους μείωσης των σκουπιδιών και ολοκληρώθηκε με την επίσκεψη στο Δημαρχείο, όπου οι μαθητές συζήτησαν με τον Δήμαρχο για τα δάση της περιοχής και τα προβλήματα της πόλης τους. Οι μαθητές μετά τις δράσεις δια ζώσης, έφτιαζαν αφίσες για να ακουστεί η φωνή τους και να επικοινωνήσουν τις ιδέες τους για ένα πιο βιώσιμο περιβάλλον, με βάση στους 17 Στόχους της Αειφόρου Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης (<https://sdgs.un.org/goals>).

Κάποιες δράσεις στο πλαίσιο του project υλοποιήθηκαν στη σχολική τάξη, στο προαύλιο του σχολείου, αλλά και στη γειτονιά, όπου οι μαθητές, ανάλογα με την φύση της δράσης, συνεργάστηκαν ανά δύο ή ανά ομάδες των τεσσάρων ή πέντε ατόμων. Η σύσταση των ομάδων άλλαζε δυναμικά από τους ίδιους τους μαθητές, οι οποίοι επέλεγαν ελεύθερα με ποιον τρόπο και σε ποια ομάδα θα συμμετέχουν, βάση των ενδιαφερόντων τους, των προγενέστερων γνώσεων τους και των δεξιοτήτων τους. Κατά τη διάρκεια του υποχρεωτικού κλεισίματος των σχολείων λόγω του κορωνοϊού, αξιοποιήθηκαν οι μέθοδοι εξ-αποστάσεως εκπαίδευσης, τόσο η ασύγχρονη (με τη χρήση της e-class και της πλατφόρμας eTwinning) όσο και η σύγχρονη (μέσα από την πλατφόρμα της Cisco Webex). Τέλος, η διάχυση της δράσης έγινε μέσα από την ιστοσελίδα του σχολείου, από σελίδες τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του σχολείου και του έργου, καθώς και από δημοσιεύσεις σε ηλεκτρονικές εφημερίδες.

Η αποτίμηση του project

Το έργο πρόσφερε πολλαπλά οφέλη σε όλους τους συμμετέχοντες. Συγκεκριμένα, οι μαθητές, όπως αναδείχθηκε σε συζητήσεις και σχόλιά τους σε διαδικασίες αναστοχασμού είτε κατά τη διάρκεια είτε στο τέλος της δράσης, είχαν την ευκαιρία να συνεργαστούν με εναλλακτικές διδακτικές τεχνικές, να αναδείξουν τα ταλέντα τους και τη δημιουργικότητά τους, να αποκτήσουν απαραίτητες ψηφιακές ικανότητες, να εξοικειωθούν με τις νέες τεχνολογίες, να αναπτύξουν κριτική και δομημένη σκέψη μέσα από την επίλυση προβλημάτων, αλλά και να ευαισθητοποιηθούν σε ζητήματα περιβαλλοντικά και κοινωνικά. Μετά από δύο σχολικά έτη, όπου η δια ζώσης εκπαίδευση διακοπτόταν από την εξ αποστάσεως και αντιστρόφως, οι μαθητές του Β1 κατάφεραν (και τους άρεσε αυτό τους το κατόρθωμα όπως υπογράμμισαν σε ένα Συμβούλιο της Τάξης) να συνεργάζονται και να αναπτύσσουν διάλογο, να αναγνωρίζουν και να αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους καθώς και για τα προβλήματα περιβαλλοντικής φύσης και όλα αυτά είτε δια ζώσης είτε εξ αποστάσεως.

Όταν οι μαθητές ξαναγύρισαν στο σχολικό τους περιβάλλον μετά από περιόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης τούς διέκρινε διάθεση διερεύνησης και καταγραφής προβλημάτων που αφορούσαν τη βιωσιμότητα της πόλης τους, επιθυμία να αναλάβουν ξανά ενεργό δράση στο πεδίο και διάθεση να μοιραστούν τις απόψεις τους με τους συμμαθητές τους, συγκαλώντας διαρκώς Συμβούλιο της Τάξης συζητώντας και αναζητώντας τρόπους δράσης και ενεργού εμπλοκής σε όσα συμβαίνουν στο σχολείο και στη γειτονιά τους. Πρακτικές ή αναζητήσεις που ξεκίνησαν δια ζώσης συνεχίστηκαν εξ αποστάσεως και το αντίστροφο.

Μέσα στο χρονικό διάστημα των δύο ετών οι μαθητές απέκτησαν δεξιότητες όπως η ατομική και κοινωνική ευθύνη, η αυτοπειθαρχία, η ανάληψη δράσης για περιβαλλοντικά και κοινωνικά ζητήματα. Σε μια εποχή ανισοτήτων και περιβαλλοντικής υποβάθμισης τα παραπάνω είναι το ζητούμενο καθώς και χαρακτηριστικά του ενεργού πολίτη. Όλα αυτά μέσα από την καλλιέργεια και του ψηφιακού τους γραμματισμού, που στην εξΑΕ γίνεται χωρίς άλλη επιλογή, όμως με την παρέμβαση των εκπαιδευτικών παίρνει ποιοτικές αποχρώσεις και επιθυμητούς προσανατολισμούς.

Αντίστοιχα, οι εκπαιδευτικοί, μέσα από την πλατφόρμα eTwinning, τις δυνατότητες που παρέχει τόσο για ασύγχρονες και σύγχρονες επικοινωνίες, όσο και για τη δημιουργία ομάδων (etwinning groups) και τη συμμετοχή σε επαγγελματική ανάπτυξη μέσα από το Learning Lab, συνεργάστηκαν ουσιαστικά ανταλλάσσοντας ιδέες, γνώσεις και εμπειρίες, ενεπλάκησαν σε επιμορφωτικές δράσεις και ανέπτυξαν αποτελεσματικά δεξιότητες ψηφιακού εγγραμματισμού και επικοινωνιών (Kampylis, Bocconi, & Punie 2012). Αντίστοιχα, η υποστήριξη στο πλαίσιο του έργου Teachers4Europe ήταν καθοριστική, όπως επίσης και η διαδικασία καταγραφής των δράσεων και της συνολικότερης εμπειρίας των εκπαιδευτικών με τη μορφή ενός άτυπου ημερολόγιου δράσης.

Τέλος, μια επίσης ένδειξη της ποιότητας της δράσης είναι και οι βραβεύσεις του έργου, όπως η βράβευση της αφίσας για τον «Δασο-οικοκώδικα» των μαθητών του 4^{ου} Δημοτικού Σχολείου Πεύκης, που βραβεύτηκε από την Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης. Επιπλέον, το πρόγραμμα έλαβε διάκριση μεταξύ των καλύτερων σχολικών προσεγγίσεων στον Διαγωνισμό Bravo Schools 2021, στον Στόχο 16, στην κατηγορία «Εφαρμοσμένο Σενάριο - Καινοτόμο Πρόγραμμα» με τίτλο Αξίες: Δικαιοσύνη, Δημοκρατία, Δικαιώματα, εντάσσοντας έτσι το σχολείο στο Δίκτυο Σχολείων Πρεσβευτών για τους 17 Παγκόσμιους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Συζήτηση – συμπεράσματα

Η κατάκτηση της ευτυχίας/ευημερίας, αποτελεί διαχρονικά ζητούμενο για τον άνθρωπο. Εξάλλου, ένας από τους πέντε στόχους του Ευρωπαϊκού πλαισίου ψηφιακών ικανοτήτων για τους πολίτες, είναι η ασφάλεια (safety) και ειδικότερα η προστασία της υγείας και της ευημερίας (DigComp, άξονας 4.3). Σε αυτή την προσπάθεια για ευημερία, ο ρόλος του σχολείου είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς συμβάλλει στην ολόπλευρη ψυχοσωματική ανάπτυξη και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Το σχολείο δεν είναι μόνο διδασκαλία μαθημάτων, βαθμοί και ασκήσεις για τους μαθητές. Το σχολείο είναι το μέρος όπου μαθητές και δάσκαλοι χτίζουν μαζί έναν τρόπο ζωής.

Μέσα από την υλοποίηση του project εν μέρει δια ζώσης και εν μέρει εξ αποστάσεως οι νεαροί μαθητές φαίνεται πως κατάφεραν να ενστερνιστούν τις δημοκρατικές αξίες και την Ευρωπαϊκή κουλτούρα. Ταυτόχρονα ευαισθητοποιήθηκαν σε θέματα κοινωνικά και περιβαλλοντικά κάνοντας ό,τι καλύτερο μπορούσαν για τη βιωσιμότητα της γειτονιάς τους και όλου του κόσμου έστω και με τη μικρή τους συμβολή, σε μια περίοδο που μόνο προκλήσεις έφερε για όλους μας.

Δράσεις όπως η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Μείωσης Αποβλήτων, στην Παγκόσμια Ημέρα Ειρήνης, στην Παγκόσμια Ημέρα για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στην Ημέρα Ασφαλούς Διαδικτύου (Safer Internet Day), στην Πανελλήνια Ημέρα κατά της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού, στην Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος, καθώς και η πλατφόρμα eTwinning, αποτέλεσαν βασικά εργαλεία υποστήριξης και ανάπτυξης των δημοκρατικών αξιών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και των ψηφιακών

δεξιοτήτων, τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των μαθητών. Ειδικά, η ευρωπαϊκή δράση eTwinning, η οποία προωθεί τις σχολικές συμπράξεις και υποστηρίζει τη συνεργασία και την επικοινωνία των σχολείων εταίρων, μέσα από ένα ασφαλές ψηφιακό περιβάλλον, καλλιεργεί όχι μόνο τη χρήση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε) αλλά και τις δεξιότητες ενεργούς πολιτεότητας. Τέλος, το έργο Teachers4Europe έδωσε το πλαίσιο και το έναυσμα για δράση.

Η υλοποίηση του σχεδίου δράσης με μεικτή προσέγγιση, άλλοτε δια ζώσης και άλλοτε εξ αποστάσεως έδειξε πως με κατάλληλες προσαρμογές είτε σε επίπεδο δραστηριοτήτων και δράσεων είτε περιεχομένου, το project μπορεί να συνεχιστεί και να ενδυναμώνεται αξιοποιώντας τα θετικά κάθε προσέγγισης.

Εξάλλου, τα δύο τελευταία χρόνια μας έδειξαν ότι μερικές φορές τα πράγματα μπορούν να σταματήσουν απότομα και ο μόνος τρόπος να συνεχίσουμε τη ζωή μας είναι να προσαρμοστούμε το συντομότερο δυνατό, για να έχουμε τελικά νέες επιτυχίες και ενεργή επαφή με το αναδυόμενο μέλλον.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αναστασιάδης, Π. (2020). Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID-19: το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο «Ανοικτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 20-48. Ανασύρθηκε στις 25 Αυγούστου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/issue/view/1561/showToc>.
- Βασάλα, Π. (2005). Εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ. 53-80). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use.
- Cleveland-Innes, M., & Wilton, D. (2018). *Guide to Blended Learning*. British Columbia: Commonwealth of Learning. Retrieved on 25 August, 2021 from http://oasis.col.org/bitstream/handle/11599/3095/2018_Cleveland-Innes-Wilton_Guide-to-Blended-Learning.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Barret, M., de BivarBlack, L., Byram, M., Faltny, Gudmundson, L., van't Land, H., Lenz, C., Mompoin-Gaillard, P., Popovic, M., Rus, C., Sala, S., Voskresenskaya, N., & Zgaga, P. (nd). *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*. Council of Europe. Retrieved on 6 September, 2021 from <https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c>.
- European Commission (2019). *Key Competences for Lifelong Learning*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved on 6 September, 2021 from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en>.
- Ηλιοπούλου, Ι.(2016). Αντιλήψεις παιδιών προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας για την ανακύκλωση: έρευνα σε παιδιά του Βόλου. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 5(1), 148-164. Ανακτήθηκε στις 7 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/article/view/10677>.
- Ιωακειμίδου, Β., Βλαχοστεργίου, Κ. Σούρρας, Θ., Κοκκινιά, Θ., Σούλα, Ε., & Τσαλαμπαμπούνη, Φ. (2021). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και ψηφιακή αφήγηση: η υλοποίηση εν μέσω πανδημίας ενός εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα τη συμπερίληψη. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 76-101. Ανασύρθηκε στις 30 Αυγούστου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/26329/21593>.
- Kampylis, P., Bocconi, S., & Punie, Y. (2012). Fostering innovative pedagogical practices through online networks: the case of eTwinning. University of Tampere: INSPIRE XVII - Education matters, pp. 17-28.

- Λιοναράκης, Α., Μανούσου, Ε., Χαρτοφύλακα, Τ., Παπαδημητρίου, Σ., Ιωακειμίδου, Σ., (2020). Διακήρυξη για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(1), 6-8. Ανασύρθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/23741/19868>.
- Μανούσου, Ε., Χαρτοφύλακα, Τ., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ., & Καραγιάννη, Ε. (2020). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση, βασικές αρχές και εφαρμογές. Στο Ε., Μανούσου, Τ., Χαρτοφύλακα, Β., Ιωακειμίδου, Σ., Παπαδημητρίου, & Ε. , Καραγιάννη (Επιμ.). *Μαζικό Ανοικτό Διαδικτυακό Μάθημα (MOOC): «Επιμόρφωση εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σε θέματα εκπαίδευσης από απόσταση»*. Ανακτήθηκε στις 6 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://learn.eap.gr/course/view.php?id=438>.
- Tutuk Ningsih, Heru Kurniawan, Sri Rahayu (2021). Life Skill Education Development Through Project-Based Learning in Distance Learning at MI Al-Falah UM. *Elementary Education Online*, 20 (2), 117-122. doi:10.17051/ilkonline.2021.02.10
- Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez, S., & Van Den Brande, G. (2016). *DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model*. EUR 27948EN. Luxembourg: Publications Office of the European Union. JRC101254. Retrieved on 25 August, 2021 from <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101254>.